

Η διδασκαλία της συντακτικής δομής της ελληνικής γλώσσας: στρεβλώσεις και προτάσεις βελτίωσης

Αθανάσιος Μιχάλης (Πανεπιστημίου Αθηνών)

Περίληψη

Θεματικός άξονας του κειμένου είναι η διδασκαλία του συντακτικού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μέσω μελέτης και κριτικής επισκόπησης της ενότητας του σχολικού εγχειριδίου γραμματικής του γυμνασίου η οποία αναφέρεται στη σύνταξη λέξεων, φράσεων και προτάσεων αναδεικνύονται τα προβληματικά στοιχεία της περιγραφής και της ανάλυσης των συντακτικών δομών της νέας ελληνικής γλώσσας. Τα στοιχεία αυτά αφορούν αφενός τον δομικό άξονα της συντακτικής ανάλυσης των προτάσεων και αφετέρου τα λειτουργικά διάσταση των συντακτικών δομών σε επίπεδο συνταγματικών σχέσεων, σημασιολογικών λειτουργιών και κειμενικών αποχρώσεων. Με άλλα λόγια, στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η παρουσίαση των λεξικών και των φραστικών κατηγοριών, των εξαρτημένων προτάσεων και των λειτουργιών τις οποίες οι φράσεις και οι προτάσεις πραγματοποιούν στον λόγο και κατατίθενται προτάσεις βελτίωσης και αποτελεσματικού μετασχηματισμού της διδασκαλίας βάσει της θεωρίας της γραμματικής των δομικών συστατικών της προτάσεως και της επικοινωνιακής γραμματικής.

Abstract

The main issue of the present of the present text is the Greek language syntactic structures teaching in the Greek secondary education. Specifically, through studying, critical analysis and evaluation of the syntactic section of the grammar course - book taught in the Greek high schools, the problematic points and the disadvantages of the syntactic structures description and analysis are shown and commented. The problematic issues of the content of the course – books syntactical unit concern the structural description of the phrases, clauses and sentences of the Greek language, and of the syntactic, semantic / communicative and textual functions these structures are realizing. In other words, in the present paper, the teaching methodology of the structural pattern and the composition of the phrasal and clausal categories of the standard Greek language through the reference course – book is examined and suggestions for syntax teaching improvement and effective language teaching are given. These suggestions are resting on the constituent structure model of grammar and the theory of communicative grammar.

1. Θεματικοί άξονες της μελέτης

Θεματικό πεδίο της παρούσας εργασίας είναι η διδασκαλία των συντακτικών δομών της νέας ελληνικής γλώσσας στους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, διερευνάται η ποιότητα και ο βαθμός εγκυρότητας της παρουσίασης και της ανάλυσης των συντακτικών δομών της νέας ελληνικής στους μαθητές των τριών τάξεων του γυμνασίου μέσω μελέτης και αξιολόγησης του περιεχομένου της αντίστοιχης ενότητας, που περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο της γραμματικής περιγραφής της νέας ελληνικής. Επομένως, στην παρούσα εργασία δεν εξετάζεται κριτικά η μεθοδολογία διδασκαλίας των συντακτικών δομών της νέας ελληνικής στους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά το περιεχόμενο της διδασκαλίας.

1.1. Η διδασκαλία της σύνταξης ως επιπέδου της γλωσσικής ανάλυσης στη σύγχρονη γλωσσική εκπαίδευση

Η διδασκαλία του συντακτικού αφορά τη συνειδητοποίηση των συντακτικών δομών και των λειτουργιών που οι δομές επιτελούν στην επικοινωνία, με άλλα λόγια επιδιώκει τη γνώση από τους μαθητές του τρόπου δόμησης και οργάνωσης των πληροφοριών μέσω αξιοποίησης των απλών και των σύνθετων γλωσσικών τύπων και δομών. Η διδασκαλία του συντακτικού επιπέδου της γλώσσας βάσει των πιο πάνω προτύπων πραγματοποιείται στις ακόλουθες διαστάσεις (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006):

- α. Δομική: πρόκειται για την περιγραφή στους μαθητές των λεξικών κατηγοριών (word classes) που συμμετέχουν στον σχηματισμό φράσεων και προτάσεων, την ανάλυση της δομής των φραστικών κατηγοριών (phrase classes) και των ανεξάρτητων και εξαρτημένων προτάσεων.
- β. Λειτουργική, η οποία αφορά την παρουσίαση και ανάλυση των λειτουργιών που πραγματώνουν οι λεξικές και οι φραστικές κατηγορίες στους ακόλουθους τρεις άξονες (Ξυδόπουλος 2008: 37):
 - i. Στον συντακτικό άξονα: στον άξονα αυτόν εξετάζονται λειτουργίες των φραστικών κατηγοριών σε σχέση με τη συνδυαστικότητα τους με άλλες φράσεις στο επίπεδο της πρότασης (δηλαδή, τη θέση στην οποία βρίσκονται, σε ποιες φράσεις αποτελούν συμπλήρωμα ή προσάρτημα, τον υποχρεωτικό ή τον προαιρετικό χαρακτήρα τους). Οι συντακτικές λειτουργίες που πραγματώνονται από τις φράσεις είναι οι εξής: υποκείμενο, αντικείμενο, κατηγορούμενο, κατηγορήμα, προσδιορισμός (ονοματικός / επιρρηματικός), παράθεση, συμπλήρωμα.
 - ii. Στον σημασιολογικό / σημασιολογικό άξονα: στον άξονα αυτόν περιγράφονται οι επικοινωνιακές λειτουργίες των φραστικών δομών, το σημασιολογικό τους φορτίο, ο ρόλος τους στη δήλωση αντικειμένων, εμπειριών και καταστάσεων της εξωγλωσσικής πραγματικότητας. Οι επικοινωνιακές λειτουργίες που υλοποιούν οι φραστικές δομές είναι οι εξής: δράσης, δέκτης, βιώνων, πάσχων, ωφελούμενος / ευεργετούμενος, αίτιο, αποτέλεσμα, σκοπός, τόπος, κατεύθυνση, πηγή, χρόνος, διάρκεια, συχνότητα, εναντίωση / αντίθεση, όρος / προϋπόθεση, σύγκριση, τρόπος, όργανο / μέσο, κτήτορας, συγγένεια, επεξήγηση, ποσό.
 - iii. Στον κειμενικό άξονα: στη συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται οι λειτουργίες που συνδέονται με τη λειτουργική προοπτική της πρότασης, με τη σύνδεση προτασιακών και υπερπροτασιακών τεμαχίων μεταξύ τους, και με τον διαπροσωπικό χαρακτήρα της επικοινωνίας, δηλαδή η θεματοποίηση και η εστίαση, η έμφαση, η προβολή του γνωστού και του άγνωστου στοιχείου, η οργάνωση των γλωσσικών τύπων βάσει του πληροφοριακού φορτίου τους, η τροπικότητα, η συνοχή προτάσεων και υπερπροτασιακών δομών.

1.2. Η διδασκαλία των συντακτικών δομών στη σύγχρονη ελληνική γλωσσική εκπαίδευση

Στη σύγχρονη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η διδασκαλία των συντακτικών δομών της γλώσσας και των αντίστοιχων επικοινωνιακών λειτουργιών χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα και σε μεγάλο βαθμό σύγχυση. Όπως προέκυψε από τη συστηματική μελέτη του κεφαλαίου της σύνταξης στο σχολικό εγχειρίδιο «Γραμματική της νέας ελληνικής γλώσσας» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012), το δομικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας σε προτασιακό επίπεδο δεν περιγράφεται με πληρότητα

και σαφήνεια, ενώ υφίσταται σύγχυση στην παρουσίαση των σημασιολογικών και των επικοινωνιακών λειτουργιών που πραγματώνονται μέσω των συντακτικών δομών της ελληνικής γλώσσας. Ειδικότερα, μέσω της κριτικής επισκόπησης της ανάλυσης των συντακτικών δομών της νέας ελληνικής γλώσσας στο σχολικό εγχειρίδιο αναφοράς των τριών τάξεων του γυμνασίου προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα, τα οποία επιβεβαιώνονται και από σχετικές μελέτες της ελληνικής βιβλιογραφίας (Κλειδή & Τσόκογλου 2014: 232-233, Νάκας 2010: 22-36):

1.2.1. Δομική διάσταση της διδασκαλίας του συντακτικού

Όσον αφορά τη δομική διάσταση της διδασκαλίας του συντακτικού, η διδασκαλία των λεξικών και των φραστικών κατηγοριών, όπως και της μεταξύ τους συσχέτισης, δεν παρουσιάζει πληρότητα και συστηματικότητα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα:

1ο. Ενώ για πρώτη φορά σε σχολικό εγχειρίδιο αναφοράς με αντικείμενο τη γραμματική περιγραφή της νέας ελληνικής γίνεται λόγος για την ονοματική με πυρήνα το όνομα και για τη ρηματική φράση με πυρήνα / κεφαλή το ρήμα (Ρ), δεν αναλύεται η δομή των συγκεκριμένων φραστικών κατηγοριών ούτε παρουσιάζονται τα συστατικά στοιχεία (κεφαλή και τροποποιητές) κάθε φράσης. Συγκεκριμένα, κάθε φράση (ονοματική, ρηματική, επιρρηματική, επιθετική, προθετική, φράση άρθρου) αποτελείται από την κεφαλή της (τον πυρήνα), η οποία είναι η αντίστοιχη λεξική κατηγορία (ρήμα στη ρηματική φράση, ουσιαστικό στην ονοματική, επίθετο στην επιθετική, επίρρημα στην επιρρηματική, πρόθεση στην προθετική, άρθρο στη φράση άρθρου), και από τους τροποποιητές της (υποχρεωτικά συμπληρώματα της κεφαλής και προαιρετικοί προσδιορισμοί): Προσδιορισμός (Π) – Κεφαλή (Κ) – Συμπλήρωμα (Σ) – Προσδιορισμός (Π) (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 42-45, 66-78, Κλειδή & Τσόκογλου 2014: 235-236).

Ειδικότερα, στη ρηματική φράση κεφαλή είναι το ρήμα και υποχρεωτικά συμπληρώματά του είναι φραστικές κατηγορίες που προκύπτουν από τη σημασία του ρήματος και τους περιορισμούς επιλογής και κατηγοριοποίησης που το χαρακτηρίζουν. Με βάση, λοιπόν, τη σημασία του ρήματος τα συμπληρώματα (υποχρεωτικοί τροποποιητές) του ρήματος μπορεί να είναι: ονοματική φράση (ΟΦ), φράση άρθρου (ΦΑ), προθετική φράση (ΠΦ), επιθετική φράση (ΕΦ), επιρρηματική φράση (ΕΠΦ), ενώ σε ορισμένα αμετάβστα ρήματα, λόγω της σημασίας τους, το συμπλήρωμα μπορεί να είναι μηδενικό. Προσδιορισμοί της πυρηνικής ρηματικής φράσης (ρήμα – κεφαλή και συμπληρώματά της) είναι συνήθως ονοματικές, επιρρηματικές και προθετικές φράσεις (Lightfoot & Fasold 2006: 100-109). Η δομή της ρηματικής φράσης είναι η ακόλουθη: $P\Phi(P\Phi_{\text{πυρ}}(P()) \Sigma())$.

Στην ονοματική φράση κεφαλή είναι ένα ουσιαστικό (Ο) (ή αντωνυμία ή ουσιαστικοποιημένο επίθετο) και το συμπλήρωμα της κεφαλής είναι μία φράση άρθρου σε γενική πώση (ΦΑγεν). Προσδιορισμοί της πυρηνικής ονοματικής φράσης (όνομα – κεφαλή και συμπλήρωμά της) είναι συνήθως επιθετικές φράσεις και, σπανιότερα, επιρρηματικές, οι οποίες τίθενται πριν από την πυρηνική ονοματική φράση (pre - modifiers). Η ονοματική φράση τις περισσότερες φορές δεν εμφανίζεται αυτόνομη στον λόγο αλλά ως συμπλήρωμα της φράσης άρθρου. Η δομή της ονοματικής φράσης είναι: $O\Phi(\Pi: E\Phi() \ O\Phi_{\text{πυρ}}(O()) \ \Sigma: \Phi A_{\text{γεν}}()))$. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις οι ονοματικές φράσεις εμπλουτίζονται και με άλλους προσδιορισμούς, οι οποίοι ακολουθούν την πυρηνική ονοματική φράση (post - modifiers) και αποτελούν φράσεις άρθρου σε γενική, όπως συμβαίνει με το συμπλήρωμα.

Επιπρόσθετα, η πυρηνική ονοματική φράση είναι δυνατό να περιλαμβάνει συμπλήρωμα το οποίο προηγείται του ουσιαστικού – κεφαλή και είναι ταξινομικό επίθετο (κόκκινο κρασί). Τέλος, οι επιθετικές φράσεις προσδιορίζουν την ονοματική φράση – πυρήνα όταν είναι περιοριστικές (restrictive), δηλαδή, όταν

το επίθετο εξειδικεύει τη σημασία του ουσιαστικού (η *μεγάλη βιβλιοθήκη* (*έκλεισε*)), ενώ, όταν είναι προσθετικές / μη περιοριστικές (non restrictive), δηλαδή, όταν παρέχουν μία επιπρόσθετη πληροφορία (η *μνήμη της μεγάλης Τζένης Καρέζη*), προσδιορίζουν μία δυνητική ενδιάμεση ονοματική φράση η οποία περιλαμβάνει τη φράση πυρήνα και την περιοριστική επιθετική φράση (ΟΦα) (Leech & Svartvik 2002: 65): $\text{ΟΦ}(\text{ΕΦ}) \text{ΟΦα}(\text{ΕΦ}) \text{ΟΦ}_{\text{πυρ}}(\text{Ο}(\Sigma))$.

Η φράση άρθρου έχει ως κεφαλή το άρθρο (Α) και ως συμπλήρωμα της κεφαλής μία ονοματική φράση (Trask 2007: 70-71, 190-192). Προαιρετικός τροποποιητής / προσδιορισμός της πυρηνικής φράσης άρθρου (άρθρο – ονοματική φράση) είναι ένας προσδιοριστής – στοιχείο δείξης (*αυτός, εκείνος, τούτος*) ή ένας προσδιοριστής – γενικευτικός ποσοδείκτης (*όλος, μερικοί, κάμποσος, κάποιος, πολλοί*). Η δομή της φράσης άρθρου είναι η εξής: $\Phi^A(\Pi) \Phi_{\text{Απυρ}}(A) \text{ΟΦ}()$.

- 2ο. Η περιγραφή της επιρρηματικής φράσης στο σχολικό εγχειρίδιο γραμματικής δημιουργεί σύγχυση, καθώς δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ επιρρηματικής φράσης ως φραστικής κατηγορίας και του επιρρήματος ως λεξικής κατηγορίας και πυρήνα της επιρρηματικής φράσης, δεδομένου ότι αναφέρονται ξεχωριστά το επίρρημα και η επιρρηματική φράση ως διαφορετικά μέσα πραγμάτωσης της συντακτικής λειτουργίας του επιρρηματικού προσδιορισμού και των αντίστοιχων επικοινωνιακών λειτουργιών (Χατζησαββίδης και Χατζησαββίδου 2012: 135). Το επιστημονικά και διδακτικά αποδεκτό είναι ότι στην επιρρηματική φράση κεφαλή είναι το επίρρημα (Ε), συμπλήρωμα στα επιρρήματα – κεφαλές που δέχονται φράσεις – συμπληρώματα είναι συνήθως φράσεις άρθρου σε γενική ή προθετικές φράσεις, ενώ προσδιορισμοί της πυρηνικής επιρρηματικής φράσεις είναι επιρρηματικές φράσεις με κεφαλές επιρρήματα δηλωτικά ποσού. Η δομή της επιρρηματικής φράσης είναι η ακόλουθη: $\text{ΕπΦ}(\Pi: \text{ΕπΦ}() \text{ΕΦ}_{\text{πυρ}}(\text{Ε}() \Sigma))$.
- 3ο. Επιπρόσθετα, για την επιθετική φράση και τη φράση άρθρου δεν γίνεται αναφορά στο σχολικό εγχειρίδιο της γραμματικής περιγραφής της νέας ελληνικής. Η δομή της επιθετικής φράσης είναι αντίστοιχη με αυτή της επιρρηματικής: $\text{ΕΦ}(\Pi: \text{ΕπΦ}() \text{ΕΦ}_{\text{πυρ}}(\text{Ε}() \Sigma))$.

1.2.2. Λειτουργική διάσταση της διδασκαλίας του συντακτικού: συντακτικός άξονας

Στο πλαίσιο της διερεύνησης του τρόπου και της ποιότητας της περιγραφής της λειτουργικής διάστασης του συντακτικού επιπέδου της νέας ελληνικής στο σχολικό εγχειρίδιο γραμματικής εξετάζονται και οι τρεις άξονες της διάστασης αυτής: ο συντακτικός, ο σημασιολογικός και ο κειμενικός. Όσον αφορά τον συντακτικό άξονα, από τη μελέτη του εγχειριδίου γραμματικής προκύπτουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις:

- 1η. Στην περιγραφή των συντακτικών λειτουργιών που πραγματώνουν οι συντακτικές δομές της νέας ελληνικής, η οποία γίνεται στο εγχειρίδιο γραμματικής, παρατηρείται σύγχυση όσον αφορά τον φορέα, το μέσο πραγματοποίησης των συγκεκριμένων λειτουργιών. Με άλλα λόγια, υφίσταται ασάφεια αν οι συντακτικές λειτουργίες (π.χ. υποκείμενο (Υ), αντικείμενο (Α), κατηγορούμενο (Κ), ονοματικός (ΟΠ) / επιρρηματικός προσδιορισμός (ΕΠ), συμπλήρωμα (Ε), παράθεση (Παρ)) πραγματοποιούνται από τις λεξικές κατηγορίες ή από τις φραστικές κατηγορίες: για παράδειγμα, σε συγκεκριμένη ενότητα του κεφαλαίου του συντακτικού αναφέρεται ως μέσο πραγμάτωσης της συντακτικής λειτουργίας του υποκειμένου η λέξη και σε άλλη η ονοματική φράση (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 110, 116). Είναι ξεκάθαρο στη διεθνή βιβλιογραφία και σύμφωνα με τα γλωσσικά δεδομένα της νέας ελληνικής ότι με βάση τη σημασία κάθε ρήματος και την ορισματική του δομή (τα υποχρεωτικά συμπληρώματα που απαιτούνται λόγω της σημασίας του, τα οποία λειτουργούν ως αντικείμενα της ρηματικής κεφαλής) υφίστανται οκτώ μορφές ρηματικών φράσεων: P, P – Α άμεσο, P – Α έμμεσο, P – Α άμεσο – Α έμμεσο, P – Κ, P – Α – Κ, P – ΕΠ, P – Α – ΕΠ.

Από αυτές τις ρηματικές φράσεις προκύπτουν οι αντίστοιχοι τύποι των απλών προτάσεων (Leech & Svartvik 2002: 263-264, Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 94-95), οι οποίες δεν έχουν αποκλειστικά τη μορφή Y - P και Y - P - K, όπως παρουσιάζεται στο σχολικό εγχειρίδιο (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 110-111, 131, 135):

- Y - P (*Ο διευθυντής μιλά*)
- Y - P - A (*Μια διμοιρία στρατιωτών κατασκεύασε τη γέφυρα*)
- Y - P - A έμμεσο (*Της μιλούσε όλη μέρα*)
- Y - P - A άμεσο- A έμμεσο (*Έδωσε του Γιάννη ένα βιβλίο*)
- Y - P - K (*Ο διευθυντής είναι ψηλός*)
- Y - P - A - K (*Οι καθηγητές θεωρούν τον Νίκο επιμελή*)
- Y - P - ΕΠ (*Οι υπολογιστές ήρθαν από την Αθήνα*)
- Y - P - A - ΕΠ (*Η θεία έβαλε το βάζο στη βιβλιοθήκη*)

2η. Ενώ η περιγραφή των συντακτικών λειτουργιών της επιρρηματικής και της προθετικής φράσης χαρακτηρίζονται από σαφήνεια και πληρότητα, η παρουσίαση των αντίστοιχων λειτουργιών της επιθετικής φράσης είναι αδιαφανής και αποσπασματική. Συγκεκριμένα, μέσω της επιθετικής φράσης πραγματώνονται οι συντακτικές λειτουργίες του κατηγορουμένου και του (ομοιόπρωτου) ονοματικού προσδιορισμού, ενώ στο σχολικό εγχειρίδιο, στην ενότητα «Επίθετα με ουσιαστικά» γίνεται λόγος για τη λειτουργία του κατηγορουμένου και για δύο είδη ονοματικών προσδιορισμών (επιθετικός και κατηγορηματικός) χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν το μέσο πραγματοποίησης των λειτουργιών είναι λεξική ή φραστική κατηγορία (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 118-120). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το εγχειρίδιο, ο επιθετικός προσδιορισμός προσδίδει στο όνομα που προσδιορίζει μόνιμη ιδιότητα σε αντίθεση με τον κατηγορηματικό, ο οποίος προσδίδει στο προσδιοριζόμενο όνομα ένα παροδικό χαρακτηριστικό. Ωστόσο, η επιθετική φράση που λειτουργεί ως ονοματικός προσδιορισμός δεν προσδιορίζει όνομα – κεφαλή αλλά την πυρηνική ονοματική φράση (όνομα – κεφαλή και συμπλήρωμά της).

Στην πραγματικότητα, ο κατηγορηματικός προσδιορισμός ισοδυναμεί με τις ακόλουθες λειτουργίες ανάλογα με την κάθε περίπτωση (Leech & Svartvik 2002: 262): ή είναι επιρρηματικό κατηγορούμενο (*Η μητέρα του μπήκε στο δωμάτιό του αγριεμένη*) ή κατηγορούμενο σε ελλειπείς προτασιακές δομές (verbless clauses), δηλαδή σε προτάσεις που έχει παραληφθεί το ρήμα ή το αντίστοιχο ρηματικό στοιχείο, π.χ. η μετοχή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα: *Αγριεμένη η μητέρα του, μπήκε στο δωμάτιό του* (στο συγκεκριμένο παράδειγμα, ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι η μετοχή δεν αποτελεί αυτόνομο άχρονο ρηματικό στοιχείο, τότε έχει τη θέση κατηγορουμένου μέσω της εννοούμενης μετοχής όντας ή του συνδυετικού ρήματος της αιτιολογικής πρότασης «*επειδή είναι αγριεμένη...*»). Καλύτερο παράδειγμα θα ήτα το εξής: *Ανήσυχη η μητέρα του από τις φωνές που άκουσε, μπήκε στο δωμάτιό του*.

1.2.3. Λειτουργική διάσταση της διδασκαλίας του συντακτικού: σημασιολογικός άξονας

Όσον αφορά τις σημασιολογικές λειτουργίες που πραγματώνονται μέσω των φραστικών τάξεων της νέας ελληνικής γλώσσας, αυτές παρουσιάζονται αναλυτικά και με σχετική πληρότητα. Ωστόσο, η ανάδειξη της σημασιολογικής και της επικοινωνιακής τους διάστασης και η διάκρισή τους από τη συντακτική είναι ελλιπής και προβληματική: όροι, όπως γενική της αιτίας, γενική της αξίας, γενική του περιεχομένου, γενική κτητική, γενική διαιρετική, γενική της ιδιότητας, γενική της αιτίας, γενική του χρόνου, γενική του σκοπού, γενική αντικειμενική, γενική υποκειμενική, αιτιατική της αναφοράς είναι ασαφείς και αδιαφανείς σε πέντε επίπεδα.

1ο. Προβάλλονται αποκλειστικά ως συντακτικοί όροι και όχι ως δομικά συστατικά της πρότασης τα οποία επιτελούν συγκεκριμένη συντακτική και καθορισμένη

επικοινωνιακή λειτουργία: η αποδεκτή επιστημονικά και διδακτικά περιγραφή θα ήταν ονομαστική φράση / φράση άρθρου σε γενική πτώση ως ονομαστικό συμπλήρωμα / προσδιορισμός (ή ως συμπλήρωμα ουσιαστικού / προσδιορισμός πυρηνικής ονομαστικής φράσης) που δηλώνει αιτία / κτήτορα / ιδιότητα / σκοπό / περιεχόμενο (*η χαρά της νίκης, το σπύριο της Φρόσως, παντελόνι της μόδας, παπούτσια χορού, τσουβάλι τιμέντου*). Η αποσπασματικότητα της περιγραφής αναδεικνύεται από το γεγονός ότι για τη φράση άρθρου σε γενική που λειτουργεί ως συμπλήρωμα επιθέτου – κεφαλής επιθετικής φράσης δηλώνεται σαφώς και η συντακτική λειτουργία της ως συμπληρώματος και η σημασιολογική: δήλωση αιτίας, αξίας, περιεχομένου, σύγκριση (*άξια της νίκης, υπεύθυνοι της καταστροφής, γεμάτη φοιτητές, μικρότερη της Φωτεινής*).

- 2ο. Η πραγματοποίηση της συντακτικής και της επικοινωνιακής λειτουργίας φαίνεται, μέσω των διατυπώσεων του εγχειριδίου, ότι πραγματοποιείται από λέξεις και όχι από φράσεις (για παράδειγμα, η διατύπωση προσδιορισμοί ουσιαστικού σε επίθετο υποδηλώνει ότι οι συγκεκριμένες λεξικές κατηγορίες επιτελούν τη λειτουργία του προσδιορισμού).

- 3ο. Η ταύτιση της λειτουργίας των ονομαστικών φράσεων σε ονομαστική / αιτιατική πτώση ως συμπληρωμάτων ονομάτων (*ένα ποτήρι κρασί, ένα στρέμμα χωράφι*) με τις ονομαστικές φράσεις ως προσδιορισμούς ονομάτων (παραθέσεις) και η υπαγωγή όλων αυτών των δομών στους ομοιόπρωτους ονομαστικούς προσδιορισμούς δημιουργεί σύγχυση ως προς τον ορισμό και τη λειτουργία του προσδιορισμού και του συμπληρώματος, δηλαδή του υποχρεωτικού και του προαιρετικού προσαρτήματος.

Η παράθεση (apposition) συνιστά ονομαστική φράση η οποία κατά κανόνα αποτελεί προαιρετικό προσδιορισμό σε άλλη, ομοιόπρωτη ονομαστική φράση (*τα Γιάννενα, η πρωτεύουσα της Ηπείρου / (κάηκε) το δάσος, ο πνεύμονας της πόλης*). Οι επικοινωνιακές λειτουργίες της παράθεσης είναι δύο: απόδοση στην προσδιοριζόμενη ονομαστική φράση βασικής ιδιότητας (*(μιλάει για) τη Σοφία, την αδελφή του*) ή επεξήγηση, ακριβέστερη περιγραφή της προσδιοριζόμενης φράσης (*(έχουν) μια σκέψη στον νου, τη νίκη της ομάδας*). Οι μόνες περιπτώσεις που η παράθεση συνιστά υποχρεωτικό συμπλήρωμα του προσδιοριζόμενου ονόματος – κεφαλής της ονομαστικής φράσης είναι η περίπτωση αντιδιαστολής / διαχωρισμού από άλλο πρόσωπο ή πράγμα (*(μιλάει για) τη Σοφία την αδελφή του, όχι τη Σοφία τη γειτόνισσα*) και δήλωσης του ονόματος προσώπου, πόλης, ιδρύματος, οργανισμού (*το νοσοκομείο Ευαγγελισμός, ο πρόεδρος Παυλόπουλος, η εφημερίδα Απογευματινή*). Πολλές φορές μάλιστα, η παράθεση είναι ρητή (explicit apposition), δηλαδή συνοδεύεται από τους επεξηγηματικούς δείκτες *δηλαδή, με άλλα λόγια* (*ένα καταπληκτικό δώρο, δηλαδή ένα αυτοκίνητο*). Αντίθετα, οι ονομαστικές φράσεις που αποτελούν τροποποιητές και λειτουργούν ως προσαρτήματα σε άλλα ονόματα είναι κυρίως συμπληρώματα, δηλαδή υποχρεωτικοί προσδιορισμοί και πραγματώνουν την επικοινωνιακή λειτουργία του περιεχομένου, της τοπικής έκτασης ή του ποσού (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 117-118).

- 4ο. Επιπλέον, η υπαγωγή της γενικής αντικειμενικής (*ο σωτήρας του έθνους*) και της γενικής υποκειμενικής (*η πτώση του τείχους*) στην ίδια κατηγορία με τη γενική της αιτίας, τη γενική του τόπου (*η συνθήκη της Λοζάνης*), τη γενική του διαιρεμένου όλου (*η κορυφή του βουνού*) και τη γενική του χρόνου (*η τεχνοτροπία της Αναγέννησης*) είναι εσφαλμένη και παραπλανητική, καθώς η αιτία, ο χρόνος, η ιδιότητα, η ύλη συνιστούν επικοινωνιακές λειτουργίες, ενώ η γενική αντικειμενική και η γενική υποκειμενική αποτελούν προϊόντα εφαρμογής του κανόνα μετασχηματισμού γλωσσικής δομής (structure changing rule), ο οποίος αφορά την παθητικοποίηση και την ονοματικοποίηση ως μετασχηματισμό της βασικής (basic) ρηματικής φράσης (*πέφτει το τείχος / σώζει το έθνος*) σε παραγόμενη (derived) ονομαστική (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 124). Στο σημείο αυτό, θεωρείται χρήσιμο να προστεθεί ότι, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, η ανάλυση των επικοινωνιακών λειτουργιών των συντακτικών όρων είναι ικανοποιητική, οι

σημασιοσυντακτικές λειτουργίες του υποκειμένου και του αντικειμένου δεν περιγράφονται (π.χ. δράτης, δέκτης, βιώνων, πάσχων, κτήτορας, αιτία κ.λπ): στο παράδειγμα *Οι τελικοί βαθμοί δικαίωσαν τους φοιτητές* το υποκείμενο της πρότασης ταυτίζεται όχι με τον δράση της ενέργειας του ρήματος αλλά με το μέσο ή την αιτία, ενώ το αντικείμενο με τον βιώνοντα το συναίσθημα που δηλώνει το ρήμα.

5ο. Παρόμοια σύγχυση δημιουργείται και με την ονομασία και την κατηγοριοποίηση των προτάσεων (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 145-152): οι εξαρτημένες ονοματικές προτάσεις (ειδικές, βουλευτικές, ενδοιαστικές, πλάγιες ερωτηματικές) πραγματώνουν την ίδια συντακτική λειτουργία: συμπλήρωμα, δηλαδή υποχρεωτικό προσάρτημα, ρημάτων (*ξέρω ότι ο Γιώργος θα έρθει στην ώρα του*) ή υποκείμενο συνδετικών ρημάτων που συμπληρώνονται από κατηγορούμενο ή τριτοπρόσωπων παθητικών ρημάτων (*Δεν είναι δυνατό να δουλεύει κάθε μέρα από το πρωί ως το βράδυ*). Επίσης, είναι δυνατό να λειτουργούν ως παραθέσεις με λειτουργία επεξήγησης, είτε περιοριστικές (*Προχθές στο σχολείο μας βγήκε μια φήμη, ότι θα μας επισκεφτεί ο υπουργός*) είτε μη περιοριστικές (*Η Ιφιγένεια είναι πρόθυμη να απαντήσει σε όλες τις ερωτήσεις / Τους κυρίεψε ο φόβος μήπως δεν μπορέσουν να περάσουν το ποτάμι*). Επομένως, και με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία θα μπορούσαν να ονομαστούν ουσιαστικές προτάσεις (noun clauses), δεδομένου ότι οι λειτουργίες που επιτελούν σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται με αυτές που πραγματώνονται μέσω της ονοματικής φράσης, και να κατηγοριοποιηθούν σε:

- Εξαρτημένες ότι – προτάσεις (*Λέγεται ότι ο καιρός θα χαλάσει / οι γονείς του Χαιζή πίστευαν ότι ο γιος τους θα αρίστευε*), να – προτάσεις (*Οι μαθητές της πρώτης τάξης δεν μπορούν να λύσουν τις ασκήσεις των μαθηματικών*), που – προτάσεις (*Λυπάμαι που καθυστέρησα*), μήπως – προτάσεις (*Ανησυχούσε η μητέρα του Γιώργου μήπως δεν γράψει ο γιος της στις εξετάσεις*).
- Έναρθρες εξαρτημένες προτάσεις (*Το να επαναλαμβάνει συνέχεια τα ίδια πράγματα είναι άχρηστο*).
- Ερωτηματικές εξαρτημένες προτάσεις (*Ο Ανδρέας έχει πάντα την ίδια απορία, αν η παιδαγωγική είναι επιστήμη / Νιώθω πόσο πολύ θέλεις να περάσεις στη σχολή της προτίμησής σου*).
- Ελεύθερες αναφορικές εξαρτημένες προτάσεις, εμπρόθετες / απρόθετες (*Όποιος βιάζεται σκοντάφτει / Συνεργάζομαι με όποιον με συμφέρει καλύτερα*).

Οι επιρρηματικές προτάσεις ως δηλωτικές της λειτουργίας του χρόνου (χρονικές), της προϋπόθεσης (υποθετικές), του αποτελέσματος (συμπερασματικές), της αιτίας (αιτιολογικές), του σκοπού (τελικές), της αντίθεσης (εναντιωματικές) περιγράφονται αποτελεσματικά από το διδακτικό εγχειρίδιο. Χρήσιμο θα ήταν να προστεθούν και οι ελεύθερες αναφορικές προτάσεις που εισάγονται με αναφορικά επιρρήματα (*Τους άρεσε το σπίτι όπου έμεναν / Πήγαινε εκεί όπου θέλεις / Του συμπεριφέρεται όπως νομίζει καλύτερα / Έρχεται όποτε / όποια στιγμή θέλει*) ως προσδιορισμοί που δηλώνουν τόπο, τρόπο ή χρόνο, όπως και οι προθετικές αναφορικές προτάσεις (*Έλα απ' όποιον δρόμο θέλεις / Θα περάσω απ' όπου βρω κίνηση*).

Επιπρόσθετα, ικανοποιητική κρίνεται και η παρουσίαση των αναφορικών προτάσεων από το εγχειρίδιο της γραμματικής. Μία επισήμανση θεωρείται απαραίτητη: οι παραβολικές εξαρτημένες προτάσεις συνιστούν ξεχωριστή προτασιακή κατηγορία ως δηλωτικές σύγκρισης (*Στην οικονομία μας πορευόμαστε, όπως πορεύεται η χελώνα / Όσο ανεβαίνει στην κλίμακα της διοίκησης, τόσο πιο δύσκολα γίνονται τα πράγματα*), δηλαδή αποτελούν συγκριτικές προτάσεις (comparative clauses).

Τέλος, χρήσιμο θα ήταν να προστεθεί στις εξαρτημένες προτασιακές κατηγορίες και η σχολιαστικές προτάσεις (comment clauses), οι οποίες ισοδυναμούν με

προτασιακά συνδεσμικά επιρρήματα (connective adverbs): *για να είμαι ειλικρινής...*, *είναι η αλήθεια...* κ.λπ. (Leech & Svartvik: 263-264).

1.2.4. Λειτουργική διάσταση της διδασκαλίας του συντακτικού: κειμενικός άξονας

Όσον αφορά τον κειμενικό άξονα της λειτουργικής διάστασης της διδασκαλίας του συντακτικού, αυτός κρίνεται απαραίτητος με δεδομένο ότι σύμφωνα με τα προγράμματα σπουδών της νεοελληνικής ως πρώτης / πρότυπης γλώσσας, η γραμματική διδάσκεται σε τρία επίπεδα: λέξης, πρότασης και κειμένου. Η εξέταση του κειμενικού άξονα των συντακτικών δομών, δηλαδή των λειτουργιών που οι τελευταίες υλοποιούν σε κειμενικό επίπεδο, πραγματοποιείται σε δύο σκέλη:

- i. Το πρώτο σκέλος αφορά την περιγραφή και ανάλυση των σημασιολειτουργικών λειτουργιών που πραγματώνονται μέσω της επιλογής και της χρήσης των συντακτικών δομών, καθώς η πραγμάτωση των συγκεκριμένων λειτουργιών έχει και επικοινωνιακή / πραγματολογική απόχρωση, εφόσον συνιστά σύνδεση των συντακτικών δομών με τη χρήση τους σε πλαίσιο επικοινωνίας (το σκέλος αυτό αναλύθηκε στην ενότητα 1.2.3).
- ii. Το δεύτερο σκέλος αφορά τη λειτουργική προοπτική της πρότασης / εκφωνήματος, δηλαδή τη δήλωση της έμφασης και του τονισμού συγκεκριμένων στοιχείων της πρότασης, την προβολή του κύριου θέματος ενός εκφωνήματος ή τον διαχωρισμό της γνωστής από την νέα πληροφορία μέσω προβολής ή μέσω τοποθέτησης των προτασιακών όρων σε συγκεκριμένη θέση: η λειτουργική προοπτική της πρότασης συνδέεται τόσο με την κειμενική διάσταση της σύνταξης, καθώς αφορά τη δόμηση των διαδοχικών εκφωνημάτων και την ιεράρχησή τους, όσο και με τη διαπροσωπική λειτουργία της επικοινωνίας, δεδομένου ότι μέσω της προβολής της νέας πληροφορίας ή της έμφασης το μήνυμα είναι σαφέστερο για τον δέκτη.

Η ανάδειξη του κειμενικού άξονα της λειτουργικής διάστασης των συντακτικών δομών στο σχολικό εγχειρίδιο κρίνεται ελλιπής και αποσπασματική. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα:

- 1ο. Η παθητική φωνή συνδέεται με την έμφαση στην πράξη, ενώ η ενεργητική με την προβολή του δράστη. Αυτό θα μπορούσε να ισχύσει για τον τίτλο ή για την πρώτη πρόταση άτιτλου κειμένου, δηλαδή, όταν ο δράσης και η πράξη είναι άγνωστα στοιχεία στον αναγνώστη. Όταν, όμως, τα γνωρίζει από τον τίτλο του κειμένου ή από το προηγούμενο κειμενικό τμήμα, τότε η παθητική φωνή με ποιητικό αίτιο πιθανότατα ερμηνεύεται ως προβολή του δράση ως νέου στοιχείου της προτάσεως, δεδομένου ότι σε εκφωνήματα με ουδέτερο επιτονισμό ή εστία του εκφωνήματος είναι τελευταίο τμήμα του (end - focus), ενώ η ενεργητική φωνή ως έμφαση στους δέκτες της ενέργειας του ρήματος ή στο όργανο (ανάλογα με το ποια φράση τίθεται στο τέλος της πρότασης): στο αποπλαισιωμένο παράδειγμα του σχολικού εγχειριδίου *Η Βασιλική κόβει πατάτες*, είναι πιο πιθανή η επιλογή της ενεργητικής φωνής και της συγκεκριμένης σειράς των όρων, επειδή η Βασιλική είναι το γνωστό στοιχείο της πρότασης, παρά για να τονιστεί η ενέργεια του κοψίματος ή η Βασιλική ως δράστης της ενέργειας (Leech & Svartvik 2002: 210-213).
- 2ο. Όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο παράδειγμα ισχύουν και για τη σειρά των προτασιακών όρων: στο σχολικό εγχειρίδιο η πρόταξη ενός στοιχείου στην πρόταση ισοδυναμεί με προβολή του (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 134-138). Η διαφορά της σειράς Y – P – A (*Ο Βασίλης παρέδωσε τα βιβλία*) από τη σειρά A – P – Y (*Τα βιβλία παρέδωσε ο Βασίλης*) είναι ότι στην πρώτη περίπτωση ο Βασίλης ως θέμα (topic) της πρότασης συνιστά το γνωστό τμήμα της πληροφορίας είναι η ρηματική φράση το νέο, ενώ στη δεύτερη περίπτωση το αντικείμενο αποτελεί εστία ως emphatic topic / focus που μετακινήθηκε στην πρώτη θέση της πρότασης (fronting), δεδομένου ότι, αν η θεματοποίηση του αντικείμενου οφειλόταν στο χαρακτηριστικό του ως γνωστού στοιχείου θα ακολουθούσε και αντωνυμική επανάληψη, χρήση του κλιτικού τα (*Τα βιβλία τα παρέδωσε ο Βασίλης*).

- 3ο. Επίσης, η επιλογή της δομής του τριτοπρόσωπου συνδεδετικού ρήματος με κατηγορούμενο και εξαρτημένη πρόταση ως υποκείμενο (*Δεν είναι γνωστό πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος*) είναι πιθανό να ερμηνευτεί ως φυσικότερο δομικό σχήμα (extraposition) σε σχέση με την προβολή του έναρθρου προτασιακού υποκειμένου (*το πώς λειτουργεί ο εγκέφαλος δεν είναι γνωστό*), με δεδομένο ότι οι φραστικές δομές μεγάλου μήκους τίθενται στο τέλος ενός εκφωνήματος (end – weight).
- 4ο. Τέλος, ενώ στο εγχειρίδιο γίνεται αναφορά στην παράλειψη του υποκειμένου, του κατηγορούμενου ή άλλων προτασιακών στοιχείων ως δομών που εννοούνται από τα συμφραζόμενα (*(Εσύ) θα πας στον διευθυντή / τι κάνεις; Τι ωραία (είναι)!*), η παράλειψη (omission) αυτή δεν συνδέεται με την έλλειψη ως συνοχικό μηχανισμό και ως στοιχείο αποφυγής πλεονασμών βάσει του αξιώματος του Grice που αφορά την οικονομική παρουσίαση των πληροφοριών (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 110-111, Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 126-128, Lightfoot & Fasold 2006: 128-129).

2. Επίλογος

Μέσω της ανάλυσης που προηγήθηκε στις ανωτέρω ενότητες, έγινε προσπάθεια αφενός να αναδειχθούν τα προβληματικά σημεία της διδασκαλίας του συντακτικού στη σύγχρονη ελληνική γλωσσική εκπαίδευση και αφετέρου να παρουσιαστούν πτυχές της μεθόδου συντακτικής ανάλυσης των προτάσεων και της διδασκαλίας της βάσει σύγχρονων προτύπων γραμματικής ανάλυσης και εκσυγχρονισμένων διδακτικών μοντέλων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κλειδή, & Τσόκογλου, Α. (2014). «Η σύγχρονη γλωσσολογία στη διδασκαλία της γραμματικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 34, 231-243. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
2. Lightfoot, D. & Fasold, R. (2006). “The structure of sentences”. In Fasold, R. & Connor – Linton, J. (eds.), *An Introduction to Language and Linguistics*, 97-136. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Leech, G. & Svartvik, J. (2002). *A Communicative Grammar of English*. Essex: Longman.
4. Leech, G., Deuchar, M. & Hoogenraad, R. (2002). *English Grammar for Today*. London: Palgrave Macmillan.
5. Νάκας, Α. (2010). «Σχολική Διδασκαλία Γραμματικοσυντακτικών Φαινομένων: μια Ουτοπία;». Στο Ντίνας, Κ., Χατζηπαναγιωτίδη, Α., Βακάλη, Α., Κωστόπουλος, Τ. & Στάμου, Α. (επιμ.), Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή «*Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως πρώτης / μητρικής και ως δεύτερης / ξένης)*», <http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika> (ημερομηνία ανάρτησης 15/01/2018).
6. Ευδόπουλος, Γ. (2008). *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης.
7. Trask, R. (2007). *Language and Linguistics*. New York: Routledge.
8. Χατζησαββίδης, Σ & Χατζησαββίδου, Α. (2012). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».